

Dailėtyra | Visual Art
Turinys | Contents

Amatų istorijos tyrinėjimai ir šaltiniai | The Research and Sources of the History of Crafts

- 299 Ižanga
- 301 *Gražina Marija Martinaitienė*
Radvilų Nesvyžiaus arsenalas ir jo vertybės |
Arsenal and its valuables of the Radziwiłł family in Nesvizh
- 318 *Jacek Żukowski*
Portret Władysława IV Wazy z kolekcji
Narodowego Muzeum Sztuki Republiki Białoruś |
The portrait of Ladislas IV Vasa from the National Art Museum
of the Republic of Belarus
- 333 *Lina Balaišytė*
Bandymai atstatyti Radvilų rūmus Vilniuje po maskvėnų okupacijos |
Attempts to reconstruct the Radziwiłł Palace in Vilnius after
the Moscowian occupation
- 351 *Givėnas Povilionis*
Vilniaus vėlyvojo baroko vargondirbystės mokyklos
vargonų prospektų puošybos ypatumai |
Decoration peculiarities of organ prospects
of the Vilnius late baroque organ building school
- 366 *Skirmantė Smilingytė-Žeimienė*
Vladas Nagevičius ir *kryžių Lietuva* Karo muziejuje |
Vladas Nagevičius and *The Lithuania of Crosses* at the War Museum
- 380 Naujos knygos | Book reviews
Sztuka wileńska ze skarpy na Zarzeczcu (R. Okulicz-Kozaryn)
Dalia Vasiliūnienė. Žemaičių Kalvarija. Piligriminio centro istorija ir dailė XVII–XIX a. (J. Liškevičienė)
Rūta Janonienė. Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje (D. Vasiliūnienė)
- 389 Kronika | Chronicle
Dailės istorikų konferencija Taline (L. Laučkaitė)
Konferencija „Atrasti Vilnių. Skiriama Vlado Drėmos 100-mečiui“ (L. Balaišytė)
Premija už daugiataučio Vilniaus dailės paveldo tyrimą (G. Jankevičiūtė)
Disertacijos

Menotyra

Studies in Art

2010
T. 17 | Nr. 4

Dailėtyra
Visual Art

Muzikologija
Musicology

Teatrologija
Theatrology

Lietuvos mokslų akademija | Lithuanian Academy of Sciences
Lietuvos kultūros tyrimų institutas | Lithuanian Culture Research Institute

Menotyra

Studies in Art

Dailėtyra
Visual Art

Muzikologija
Musicology

Teatrologija
Theatrology

2010

T. 17 | Nr. 4

Vilnius

Redakcinė kolegija | Editorial Board**Pirmininkė | Editor-in-Chief**

doc. dr. (hp) *Giedrė Jankevičiūtė*
(Lietuvos kultūros tyrimų institutas)

Atsakingoji sekretorė | Editorial Secretary

dr. *Lina Balaišytė*
(Lietuvos kultūros tyrimų institutas
Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius
Tel. (8~5)2751898
El. paštas: kfmi@kfmi.lt)

prof. dr. (hp) *Aleksandra Aleksandravičiūtė*
(Vilniaus dailės akademija)

prof. dr. (hp) *Gražina Daunoravičienė*
(Lietuvos muzikos ir teatro akademija)

prof. habil. dr. *Algirdas Gaižutis*
(Vilniaus pedagoginis universitetas)

dr. *Elita Grosmane*
(Latvijos meno akademija)

dr. *Jagoda Hermik-Spalińska*
(Lenkijos MA Meno institutas)

prof. habil. dr. *Helmut Loos*
(Leipcigo universitetas, Vokietija)

prof. habil. dr. *Silvia Radzobe*
(Latvijos universitetas)

prof. habil. dr. *Alex Stock*
(Kelno universitetas, Vokietija)

prof. habil. dr. *Jūratė Trilupaitienė*
(Lietuvos kultūros tyrimų institutas)

dr. *Šarūnė Trinkūnaitė*
(Lietuvos muzikos ir teatro akademija)

dr. *Rasa Vasinauskaitė*
(Lietuvos kultūros tyrimų institutas)

doc. dr. *Rasa Žukienė*
(Vytauto Didžiojo universitetas)

Sudarytojos

dr. *Lina Balaišytė*
dr. *Gabija Surdokaitė*

Žurnalas indeksuojamas | Indexed in

EBSCO (Art Research Complete, www.ebscohost.com)

Rėmėjas

Lietuvos mokslo taryba

**Lietuvos mokslų akademijos leidykla |
Lithuanian Academy of Sciences Publishers**

Gedimino pr. 3, LT-01103 Vilnius
www.lmaleidykla.lt/menotyra
el. paštas: maketas.leidykla@lma.lt

Redaktorės

Aušra Gapševičienė,
Aurelija Juškaitė,
tel. (+370 5) 261 36 20

Maketuotojas

Rokas Gelažius

SL 325. 2010 12 30
12,25 sp.l.
Tiražas 150 egz. Užsakymas Nr. 2299

Leidžia Lietuvos mokslų akademijos leidykla,
Gedimino pr. 3, LT-01103 Vilnius
Spausdino „Biznio mašinų kompanijos“ spaustuvė,
J. Jasinskio g. 16A, LT-01112 Vilnius

© Lietuvos mokslų akademija, 2010
© Lietuvos mokslų akademijos leidykla, 2010

Vilniaus vėlyvojo baroko vargondirbystės mokyklos vargonų prospektų puošybos raida

Girėnas Povilionis

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

El. paštas: girenasp@yahoo.com

Straipsnyje nagrinėjama XVIII a. II pusės – XIX a. pradžios Vilniaus vargondirbystės mokyklos vargonų prospektų puošybos raida, aktualizuojamas ir grindžiamas šios mokyklos vargonų puošybos unikalumo klausimas. Straipsnyje siekiama susisteminti Lietuvos barokinių ir rokokinių vargonų dekoratyvinės medžio ornamentikos ikonografinę medžiagą.

RAKTAŽODŽIAI: Lietuvos barokiniai ir klasicistiniai vargonai, Vilniaus vėlyvojo baroko vargondirbystės mokykla, vargonų prospektai, medžio drožyba, ornamentika, Vilnius, Tytuvėnai, Troškūnai, Budslavas, meistras Mikalojus Jansonas (Nicolaus Jantzon)

Tyrimo problema ir aktualumas

Lietuvoje išlikę vėlyvojo baroko ir klasicizmo stiliaus vargonų prospektai, kaip ir bažnyčių altoriai, sakyklos ar kiti bažnyčios interjero elementai, buvo puošiami ornamentuotais medžio drožiniais. XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios Lietuvos bažnyčių vargonų ornamentika istoriografijoje nėra nuodugniai tyrinėta, trūksta išsamios statistinės ir panašios informacijos. Lietuvos taikomosios dailės kūrinių drožybos ornamentų raidą ir ikonografiją plačiausiai tyrinėjo menotyrininkės Marija Matušakaitė¹ bei Aleksandra Aleksandravičiūtė². M. Matušakaitės veikaluose daugiausia dėmesio skiriama bažnyčių altorių, sakyklų, klausyklų ir kitų ornamentų analizei, trumpai aptariama XVIII a. pabaigos vargonų prospektų puošyba, „neretai savita šiuose kūriniuose“³. Menotyrininkės studija pasibaigia rokokinio ornamento užuomazgos ir trumpos jo raidos apžvalga.

XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios Lietuvos vargonų prospektų architektūros ir puošybinės ornamentikos raidą tyrinėjo šio straipsnio autorius savo disertacijoje bei įvairiuose straipsniuose⁴. Šiame straipsnyje stengiasi nuosekliai išanalizuoti Lietuvos vėlyvojo baroko ir klasicizmo pradžios vargonų prospektų puošybos raidą, būdingą Vilniaus vargondirbystės mokyklos vargonų prospektams. Straipsnyje aptariami XVIII a. vidurio – XIX a. pradžios Vilniaus vėlyvojo baroko vargondirbystės mokyklos vargonų puošybos tipiniai ypatumai, vargonų prospektų struktūros, puošybos analizė iliustruojama vaizdine medžiaga – vargonų prospektų ir puošybos detalių palyginimais.

1 Matušakaitė 1998(a); Matušakaitė 1998(b).

2 Aleksandravičiūtė 2006: 156–165; 49: 149–160.

3 Matušakaitė 1996(b): 307.

4 Povilionis 2006; Povilionis 2004: 153–166; Povilionis 2004: 155–163; Povilionis 2005: 23–29; Povilionis 2005: 35–44.

Nors rokokas vargonų mene, kaip ir kitose taikomosios dailės srityse, Lietuvoje plačiausiai reiškėsi XVIII a. II pusėje, tačiau atokių vietovių bažnyčiose rokokinė ornamentika buvo dažna iki XIX a. vidurio. Pereinamuoju iš baroko į klasicizmą laikotarpiu vargonų prospektų struktūroje ir puošyboje būta ir vėlyvojo baroko, ir rokoko, ir klasicizmo motyvų, todėl dalies rokokinių prospektų priskyrimas klasicizmui straipsnyje bus grindžiamas puošybos ikonografijos pagrindu.

Vargonų prospektų drožinių ornamentuose pastebimi tie patys motyvai, puošiantys altorius, sakyklas ir kitus bažnyčios įrangos kūrinius, tačiau kitokia vargonų prospektų architektūra ir drožiniams būdinga vieta bei forma paveikė ornamentų raidą – jie išsiskyrė savitomis (dažnai tik jiems būdingomis) dekoratyvinių detalių ir ornamentų formomis; kiekvienai prospekto daliai net buvo kuriama unikali ornamentinių detalių konfiguracija.

Pavyzdžiui:

- ♦ kiekvieno bokšto apačioje įkomponuojama dekoratyvinė konsolė⁵;
- ♦ vamzdžių pėdas ir viršūnes dengia ornamentuotos ažūrinės gardelės;
- ♦ prospekto šonus puošia voliutiniai sparnai;
- ♦ bokštų viršūnėse įkomponuoti kartušai, kuriuose įrašyti fundatoriaus inicialai (dažniausia), herbai ar monogramos, tekstai iš Psalmės Nr. 150 ar kiti elementai (pvz., žvaigždė, laikrodis);
- ♦ centre vaizduojama spinduliuojanti Apvaizdos akis;
- ♦ didžiųjų ir vidutinių vargonų prospektų bokštus dažnai puošia kelių figūrų kompozicija: trimituojantys angelai ir karaliaus Dovydo figūra (1–3 pav.).

Ankstyvuose Vilniaus vėlyvojo baroko vargondirbystės mokyklos didžiųjų vargonų prospektuose Dovydo figūra buvo įkomponuojama vidurinio bokšto viršuje (Linkuvos, Vilniaus Bernardinų, Vilniaus Arkikatedros vargonuose; žr. 2–3 pav.), vėliau – prospekto centre, specialiai skulptūrai skirtoje nišoje (Tytuvėnų, Troškūnų, Kurtuvėnų bažnyčių vargonuose; žr. 1 pav.). Pastarųjų vargonų prospektuose už Dovydo skulptūros įmontuotas suderintų varpelių karilionas – *Vox Campanorum*. Mažesniuose prospektuose šis trimituojančių angelų ir karaliaus Dovydo skulptūrinis tercetas pasitaiko rečiau (Batakių, Buivydžių vargonai, abeji neišliko), nes šias figūras dažniausiai pakeičia stilizuotos drožinės vazos, įmantrių formų drožinėti kartušai.

Gausiausia dalis Lietuvoje išlikusių vargonų prospektų priskiriama Vilniaus vėlyvojo baroko vargondirbystės mokyklai; jie sukurti XVIII a. 7-ajame dešimtmetyje – XIX a. pradžioje. Nustatytos šių vargonų prospektų puošybos tendencijos:

5 Kai kuriuose prospektuose konsolių nėra. Nustatyta, jog dažnai vargonus perkeliant į kitą bažnyčią konsolės būdavo nuimamos, vėliau kartais perkeliamos į kitas vargonų prospekto vietas, panaudojamos kaip puošybos elementas bažnyčios interjere (pvz., Dapšionių bažnyčioje visos trys konsolės iš bokštelių cokolio perkeltos į viršų, Pivašiūnų bažnyčioje konsolės puošia ne vargonus, bet bažnyčios kolonas ir kryžiaus postamentą).

- XVIII a. 7–8-ojo dešimtmečio prospektų išdailose išryškėja rokokinės ornamentų formos, aptinkamos ir kituose tuometiniuose medžio drožybos kūriniuose.
- Nuo XVIII a. 9-ojo dešimtmečio prospektų puošyboje, kaip ir architektūrinėje jų kompozicijoje, pastebimas kompozicinės visumos skilimas. Išskiriamos dvi tipologinės prospektų grupės: 1) išlaikoma barokinė-rokokinė kompozicija, 2) įsigali klasicistinės architektūros modelis. Pirmoji prospektų grupė išsiskiria unikaliu vargonų puošybos braižu, Vilniaus mokyklos meistrų naudotu iki XIX a. pradžios, o Žemaitijoje pastebimu net XIX a. viduriu datuojamų vargonų apipavidalinime. Antrosios grupės vargonų prospektų struktūroje naudojamos tipinės klasicistinės architektūros, interjero detalės ir neaptinkama unikalų ar Vilniaus vėlyvąjį baroką reprezentuojančių prospektų formų. Lietuvoje klasicistinių prospektų puošyba buvo saikingesnė ir skurdesnė nei rokokinė, neišsiskirianti originaliais sprendimais ar ypatinga menine verte. (Šiame straipsnyje klasicistinių vargonų prospektų puošyba nebus plačiau nagrinėjama.)

Vakarų Europoje XIX a. pradžioje į taikomosios dailės ikonografiją jau skverbėsi naujai atgiję istoristiniai stiliai (neogotika, neorenesansas, neobarokas), tačiau Lietuvoje rokogas ir klasicizmas savo populiarumu ir įsitvirtinimu vargonų amato srityje ilgai neužleido vietos naujovėms.

1 pav. Tytuvėnų bažnyčios vargonai. G. Povilionio nuotr.

2 pav. Vilniaus Bernardinų bažnyčios vargonai. G. Povilionio nuotr.

3 pav. Linkuvos bažnyčios vargonai. G. Povilionio nuotr.

Vėlyvojo baroko ir rokoko laikotarpio vargonų prospektų puošyba (1765–1790 m.)

Vienų seniausių Vilniaus vėlyvojo baroko vargondirbystės mokyklos išlikusių vargonų Vilniaus Bernardinų bažnyčioje (1764–1766) rokokiniai drožinėti papuošimai XVIII a. vidurio šios bažnyčios dokumente lenkų kalba apibūdinti kaip prancūziško stiliaus – „*francuszczyzna*“⁶. Galima manyti, jog drožėjas buvo pakviestas iš Prancūzijos ar tame krašte amato išmokęs menininkas, arba paprasčiausiai pagal prancūziškus eskizus ar graviūras buvo atlikti vargonų prospekto drožinių piešiniai. Bet kuriuo atveju sąsajos su prancūzišku aspektu neatsitiktinės, nes po Europą pasklido Prancūzijos menininkų padiktuotos rokokinių ornamentų kompozicijų „mados“.

Į Vilniaus Bernardinų bažnyčios vargonų drožybos kompoziciją panaši Linkuvos bei Vilniaus Šv. Jono Krikštytojo ir šv. Jono apaštalo ir evangelisto bažnyčios vargonų ornamentų (ypač konsolių) ikonografija (XIX a. viduryje perkelti iš Polocko jėzuitų bažnyčios). Kadangi šių trijų vargonų instrumentų autorystė priskiriama Vilniaus vargonų meistrui N. Jantzonui⁷, o visi šie kūriniai sukurti panašiu metu (XVIII a. 7-ajame deš.), manoma, kad ornamentus galėjo išdrožti Vilniaus drožėjų cechui priklausę amatininkai.

Kartais vargonų prospektų puošyba buvo atliekama ar baigiama vėliau nei instrumentas, todėl vargonų datavime galimos paklaidos, jei būtų remiamasi drožinių stiliaus laikmečiu. Pavyzdžiui, istoriniuose šaltiniuose apie Linkuvos bažnyčios vargonus teigiama, kad „1774 m. drožėjui Antanui Kalkevičiui (Anton Chalckiewicz) sumokėta už 70 drožinių ant vargonų kljajimą“, o tuo pat metu „tapytojas Antanas Ziglinskis (Anton Żyglinski) nudažė vargonų prospektą alebastro ir paauksavo“⁸.

Šiems trims prospektams būdingas išblaškytas asimetrinių ornamentų ažūras, rokailiais apipintos C raidės formos riestės, ištįsusias drožles ar ugnies liežuvius primenantys motyvai, pajvairinti pailgomis ir keturlapėmis kiaurymėmis bei mažų gėlyčių puokštėmis. Panašios visų trijų prospektų bokštų apačias puošiančios dekoratyvinės konsolės (Linkuvos prospekte drožyba šiek tiek primityvesnė, tikriausiai atlikta mažiau patyrusio amatininko), kuriose ovalūs, riestėmis įrėminti kartušai gausiai apipinti besiplaikstančiomis, giliais kalto režiais išvagotomis liepsnelėmis. Kartušų vidų puošia rožių ir mažų, neužmirštuoles primenančių gėlyčių žiedų bei lapelių kompozicijos (2–4 pav.).

6 *Chronologia erectionis et fundatitotus conventus et custodiae Vilnensis ADS: Franciscum ordinis minorum de de observantia ex varijs vetustissimis condicibus ac monumentis Patrum Nostrum diligenter collecta conscriptaque per A.R.P. Thomam Digon praedicatorum generalem Patrum provinciae ac abronologum sub officio A. V. P. Stephani Romanowicz custodis ac guardiani Vilnen: Anno Dni 1668, kopija yra KPC archyve Vilniaus bernardinų vienuolyno archyvo kronikos (Paminklų restauravimo ir projektavimo institutas. Fotokopija, F. 5. Ap. 9. B. 9. T. 5. P. 268–274).*

7 Meistrui N. Jantzonui Vilniaus Šv. Jono Krikštytojo ir šv. Jono apaštalo ir evangelisto bažnyčios vargonų autorystė priskiriama hipotetiškai.

8 Linkuvos bažnyčios dokumentai. *MAB RS*. F. 42. B. 13. L. 82–83. Tikriausiai šaltinį rašęs asmuo turėjo omenyje alebastro spalvą ar alebastro imitaciją, kadangi pats alebstras yra kieta medžiaga.

Vilniaus Šv. Jono Krikštytojo ir šv. Jono apaštalo ir evangelisto bažnyčios vargonų šoninių sparnų (jie išliko nepilni) viršuje liepsnelės pailgėja ir išsišakoja tarsi besiskleidžiantys jaunų palmių lapai. Liepsnų liežuviai primena neišlikusius senuosius šios bažnyčios vargonų didžiųjų šoninių bokštų drožinius, kurių analogai išvelgiami Jiezno (prieš 1782) ir Joniščio⁹ (Molėtų r., apie 1770–1780) bažnyčių vargonų prospektų drožiniuose. Jiezno ir Joniščio vargonų vamzdžius dengiančios juostos ir viršutiniai bokštų sparneliai glėžni, tarsi supinti iš gausybės liepsnojančių liežuvėlių. Abiejų prospektų centruose iškyla asimetriški rokailiais puošti kartušai, tačiau didžiųjų sparnų ornamentai tarpusavy skiriasi: Jiezno vargonų ornamentai pritaikyti prie visumos, o žvelgiant į Joniščio prospektą susidaro išpūdis, lyg sparnai priklausytų ne šiems vargonams¹⁰. Šių vargonų kartušų formos panašios į Vilniaus Šv. Teresės, Visų Šventųjų, Pabaisko bažnyčių, taip pat Šiaulių Katedros vargonų prospekto kartušus. Pastarųjų kartušų kompozicijos beveik nesiskiria nuo giminingo laikmečio Vilniaus Šv. Jono Krikštytojo ir šv. Jono apaštalo ir evangelisto, Vilniaus Bernardinų, Linkuvos bažnyčių vargonų prospektų konsolių. Į šių vargonų konsoles panašios ir Vilniaus Katedros bei Šv. Jurgio prospektų konsolės, tačiau jos gaubtesnės ir pritaikytos prie išgaubtų prospekto bokštų (2–5 pav.).

Į Vilniaus Šv. Jono Krikštytojo ir šv. Jono apaštalo ir evangelisto bažnyčios didžiųjų vargonų¹¹, Jiezno ir Joniščio vargonų prospektų puošybą iš dalies panaši Suvainiščio bažnyčios vargonų prospekto drožinių ornamentika, tik ji daug gausesnė: vamzdžių viršūnės ir pėdas dengia ažūrinės gardelės, piliastų vertikales puošia ištįsusios girliandos, prospekto šonus rėmina didingi sparnai, bokštų viršuje įkomponuota sparnuotų angeliukų pora, centre – fundatorių Kamarauskų herbas¹², drožinėtų konsolių kartušus pagyvina pilnaviduriai rožių žiedai.

4 pav. Vilniaus Šv. Jono Krikštytojo ir šv. Jono apaštalo ir evangelisto bažnyčios vargonai. G. Povilonio nuotr.

9 XIX a. pabaigoje vargonai perkelti iš Vilniaus Šv. Mykolo bažnyčios (pagal Joniščio parapijos klebonijoje saugomus 1965 m. klebonavusio kunigo (neidentifikuotas) rankraščio apie Joniščio bažnyčios ir parapijos istoriją fragmentus).

10 Joniščio bažnyčios vargonų sparnų ir prospekto drožybės ikonografija skiriasi, tačiau matyti ir panašumų, pavyzdžiui, sparnai tiksliai priglunda prie prospekto karnizų ir kt.

11 Dalis autentiškų drožinių neišliko ir 1983 m. restauracijos metu pakeisti naujais, todėl panašumai pagrįsti istorinių fotografijų ikonografinė informacija.

12 Jankevičienė 1998: 75; Suvainiščio bažnyčios 1820 m. vizitacija. *LVA*. F. 696. Ap. 2. B. 29. L. 308.

5 pav. Vilniaus Šv. Jurgio bažnyčios vargonai. G. Povilio-
nio nuotr.

Pilypo ir Jokūbo (1763–1765) bažnyčių vargonams. Vilniaus Šv. Jurgio bažnyčios vargonų prospektas puošniai apipintas asimetriškais, akanto ar palmės šakelės primenančiais rokailiais, kurių drožybos stilius nepanašus į daugelio Vilniaus aplinkos vargonų. Vis dėlto pastarojo prospekto konsolės ir Vilniaus Katedros bei Oginskių koplyčios vargonai Šv. Jono Krikštytojo ir šv. Jono apaštalo ir evangelisto bažnyčioje turi bendrą bruožų (5 pav.).

Panašaus laikotarpio Vilniaus Šv. apaštalų Pilypo ir Jokūbo bažnyčios vargonų prospekto drožybai būdingos ryškios regentinės juostos sparnų ornamentuose perauga į gausiai sulapojusias akanto šakas, sparneliuose ir bokštelių viršuje matyti *C* formos riestės. Prospekto didžiųjų šoninių bokštų šonuose įkomponuota sėdinčių angeliukų pora išraiškingais veidais su trimitais rankose¹⁴.

Į voliutas susuktos regentinės juostos, apipintos stilizuotais augalinių motyvų ornamentais, formuoja Daugų bažnyčios vargonų sparnus. Piliastrus puošia katilėlių žiedų ir rokailių girliandos, o vidurinės dalies viršų karūnuoja kartušas, kurio viduryje – iliuzinio (neveikiančio) laikrodžio rodyklės¹⁵.

¹³ Vargonai 1863–1867 m. perkelti iš uždarytos Vilniaus Pranciškonų Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų bažnyčios (Daugų bažnyčios 1867 m. inventorius. *Daugų bažnyčios archyvas*. Lapai nenumėruoti, 3 lapas; Daugų bažnyčios 1907 m. inventorius. Ten pat. Lapai nenumėruoti, 3 lapas).

¹⁴ 1765 m. tapytojas Antanas Špakovskis (*Antoni Szpakowski*) nudažė vargonus ir paauskavo keturis vargonų angelų sparnus – už tai gavo 86 auksinus.

Jau istorine tapusioje vargonų fotografijoje (daryta ~1970) matyti, kad sovietų laikmečiu uždarytoje bažnyčioje bebuvu likęs tik vienas angelas, ištiesęs tuščią ranką, tačiau dar buvo išlikusi autentiška drožyba. Šiandien šioje bažnyčioje stovi tik tuščias vargonų prospektas...

¹⁵ Lietuvoje šie vargonai iliustruoja vienintelį laikrodžio įkomponavimo prospekte pavyzdį, tačiau Vakarų Europoje esama tokių kompozicijų (pavyzdžiui, Orhuso (Århus, Danija) katedros vargonai).

Kiek kitokia ikonografija paremta originali Vilniaus Šv. Jurgio bažnyčios vargonų (apie 1760–1770) prospekto drožybos plastika: prospekto cokolio karnizą puošiančios voliutinės riestės turėjo puošti ir skulptūrų postamentus, nes ant kiekvieno postamento išlikę po tris iškilusius dantukus, prie kurių galėjo būti pritvirtintos voliutos. Analogiškos riestės puošia daugelio skulptūrų postamentus, pvz., Jiezno, Tytuvėnų bažnyčių vargonai.) O šių vargonų sparnų ir sparnelių ryškios, pailgos *C* ir *S* formų riestės primena regtinius juostinius ornamentus, būdingus šiek tiek ankstyvesniems Daugų (1760–1770)¹³ ir Vilniaus Šv. apaštalų

Šiek tiek kitokios ikonografijos apie 1770 m. sukurti tarpusavyje labai panašūs Vilniaus Visų Šventųjų bažnyčios ir Šiaulių Katedros (1995 m. demontuoti) vargonų prospektai: iš riesčių ir drožlių suformuoti vamzdžius dengiantys karpinėliai, didžiųjų bokštų šonus viršuje rėmina simetriški didingi sparnai, plačios, į voliutas susuktos sparnų apačios primena didelių kriauklių pjūvius, iš ištėtų riesčių (viršuje) ir susuktų voliutų (apačioje) sumodeliuoti sparnai būdingi daugelio vėlesnių prospektų puošybai¹⁶, panašios konsolių¹⁷ formos ir ornamentikos motyvai. Panašių ornamentų drožinių taip pat randama Prienų (1767–1769), Senųjų Vosyliškių (~1770¹⁸), Bogdanovo (XVIII a. II p.) bažnyčių vargonų konsolėse.

Prienų bažnyčios vargonų prospektas mūsų laikus pasiekė performuotos struktūros, autentiški išliko tik šoniniai bokštai bei cokolis (dab. vargonų choro parapetas) su puošybos detalėmis. Šoninių prospekto sparnų trisegmentė modeliuotė iliustruoja kitą – trijų riestų detalių – komponavimą. Panaši, iš trijų riestų segmentų sudaryta, sparnų kompozicija būdinga Kėdainių Šv. Jurgio, Medininkų, Tabariškių, iš dalies Vilniaus Kalvarijos ir Pabaisko bažnyčių vargonų prospektams (beje, minėta forma turėjo įtakos Daugų bažnyčios šoninio altoriaus paveikslo sparnų išvaizdai). Šių vargonų prospektų ažūrinius medžio ornamentus – plačias kriaukles ir skiautes primenančius riestus ornamentus – pajvairina gėlių puokštelės, piliastrus pagyvina nukarę katilėlių žiedai bei stilizuoti karpiniai. Į šiuos prospektus panaši ir Kriaunų bažnyčios vargonų prospekto puošyba (originalūs išliko tik vidurinės dalies drožiniai). Panašios kompozicijos yra Kėdainių Šv. Jurgio, Tabariškių, Kriaunų, Medininkų ir Vilniaus Kalvarijos bažnyčių vargonų kartušų ir juos primenančių ornamentų deriniai. Į Kėdainių Šv. Jurgio (1760–1770) bažnyčios vargonų prospekto drožinius, ypač kartušinių konsolių (primenančių skvarbaus žvilgsnio akis) ornamentiką, panaši Pasienės (1765) bažnyčios vargonų puošyba.

Apie 1780–1785 m. sukurtų Vilniaus Katedros vargonų puošyboje panaudotos plonesnės ir ryškesnės C formos riestės, peraugančios į vingresnes formas, augalų šakeles. Kaip ir daugelį prospektų, čia bokštus remia kartušinės konsolės, o šonus puošia pailgi voliutiniai sparnai. Ištįsusių sparnų šonuose riestės persipina, sparnų išrietimus pajvairina karpytų skiauterių juostos. Tokie skiauterių ir riesčių motyvai derinami Semeliškių bažnyčios vargonų prospekte (1781), tik jo drožyba paprastesnė ir plokštesnė. XVIII a. pabaiga datuojamų Panemunėlio¹⁹ ir Jūžintų bažnyčių vargonų šiek tiek primityvesnei puošybai taip pat būdingi panašūs skiauterių ir drožlių

16 Į voliutas susukti šoniniai prospekto sparnai Šampanolės bažnyčios (Champagnole, Žiura (Jura) regionas, Prancūzija) vargonų prospekte (1721). Galbūt tokia rokokinio ornamento kompozicija atkeliavo iš Prancūzijos? Tokio tipo sparnus turi Stakliškių, Šeduvos, Kėdainių Šv. Juozapo bažnyčių vargonai.

17 Šiaulių Katedros vargonų prospekto konsolės XX a. buvo užkeltos į viršų prie angelų skulptūrų.

18 1769 m. Senosiose Vosyliškėse pastatyta nauja bažnyčia (Kviklys 1986: 560), į kurią, vietinių žmonių teigimu, vargonai buvo perkelti iš senosios bažnyčios. Apie Senųjų Vosyliškių vargonų puošybos ikonografiją liudija tik vienintelė išlikusi konsolė.

19 Neogotikinius smaigalius vaizduojančios karūnos šiuose vargonuose uždėtos XX a. pradžioje.

motyvai, voliutiniai sparnai ir kt.²⁰ Panašūs, peraugantys į skiauteres ir lapus, liepsnelių ir drožlių motyvai nesvetimi ir Budslavo bažnyčios vargonų prospektui (1783). Panašiai dekoruoti ir Troškūnų (1790) bei Stakliškių bažnyčių vargonai (apie 1790). Jų prospektus sieja labai panašios puošybos detalės: šonus rėmina į spirales susukti didingi sparnai, šoninių bokštų viršuje stovi trimituojantys angelai.

Vėlyvojo baroko ir rokoko puošybos elementų randama XVIII a. II pusėje sukurtų Lietuvos vargonų puošyboje. XVIII a. pabaigoje formavosi kita Lietuvos vargonų prospektų puošybos tendencija – viena ikonografinė kompozicija, kuriai būdingi vėlyvojo rokoko ir klasicizmo stiliaus bruožai.

Klasicizmo laikotarpio vargonų prospektų puošyba (1790–1850 m.)

Šios grupės prospektuose rokokiniai motyvai derinami su klasicistiniais. Nors čia taip pat yra C formos riesčių, drožlių, skiauterių, tačiau būdingesnės riestės plonomis linijomis, peraugančiomis į sulapojusias šakeles, kai kur papildytas keturlapiais žiedeliais. Kiauravidurės drožlės tampa panašios į pumpurus, o susiliejusios į skiauteres jos sudaro ilgas ažūrinės juostas, kurios prospekto šonuose susisuka į voliutinius sparnus.

Apie 1790 m. sukurtų Kėdainių Šv. Juozapo bažnyčios vargonų prospektas atveria naują originalią rokokinių prospektų puošybos ikonografiją, aptinkamą nuo Vilniaus apylinkių, vidurio Lietuvos iki Žemaitijos (čia ji išsilaikė net iki XIX a. pradžios) ir dar toliau – iki Kuršo. Įdomu, jog visi šia ikonografinė grupe pagrįsti vargonų prospektai buvo rasti tik katalikų bažnyčiose (dab. Latvijoje taip pat).

Ištirus ir palyginus vargonų prospektus, Kėdainių Šv. Juozapo bažnyčios vargonų prospektą iš dalies galima laikyti daugelio vėlesnių prospektų rokokinės puošybos ikonografijos pirmavaizdžiu, nes šio prospekto sparnų ir sparnelių modeliuotė, vamzdžius dengiantys karpinėliai, konsolės ir vazos, tokios pat ar šiek tiek modifikuotos, aptinkamos ir vėlesnių vargonų prospektuose (6 pav.). Panaši Tverų bažnyčios vargonų (XVIII a. pab.) laukelių puošybos augaliniais ir stilizuotais ornamentais kompozicija; čia šoninių bokštų mažieji voliutiniai sparneliai primena Kėdainių bažnyčios vargonų didžiuosius sparnus, o šoninių bokštų didieji sparnai, atvirksčiai, – panašūs į mažuosius Kėdainių bažnyčios vargonų sparnelius. Tverų bažnyčios vargonų prospekto puošybos elementų, pavyzdžiui, sparnų ir vidurinės dalies kartušo kompozicijų, galima rasti vėlesniuose kūriniuose, todėl Tverų bažnyčios vargonus iš dalies taip pat pavadinčiau tipiniu šios grupės puošybos vaizdiniu.

Kėdainių bažnyčios prospekto drožyba labai panaši į Šeduvos (apie 1790²¹) ir Tytuvėnų (1789) bažnyčių vargonų prospektų puošybą: voliutiniai sparnai, gaubti sparneliai,

20 Jūžintų vargonų prospekto šoniniai sparnai neišliko, tačiau istorinėse nuotraukose dar matyti jų fragmentai. Šiandien jie įterpti bokštelių viršuje esančiuose drožiniuose.

21 Šeduvos bažnyčios 1792 m. inventorius. *In choro Organum Novum a vocibus.....* (palikta tuščia vieta). *LVI A. F. 1671. Ap. 4. B. 3. L. 118.*

skiauterėmis apipintos riestės, bendri drožlių ir kriauklių ornamentai²². Šiek tiek primityvesnė (tikriausiai prastesnio meistro), bet labai panaši į Šeduvos ir Tytuvėnų bažnyčių vargonų prospektus buvo vėlesnė Kurtuvėnų bažnyčios vargonų (XVIII a. pab.) prospekto meninė drožyba.

1796 m. sukurtų Rozalimo bažnyčios vargonų prospekto puošyboje derinami rokailiniai ornamentai su klasicistines vazas vaizduojančiomis konsolėmis, šoniniuose sparnuose liepsnelės pakeičia ilgi karpyti vijoklių lapai²³. Beje, panašios vazos formos konsolės puošia Šeduvos ir Dapšionių bažnyčios vargonus, o vidurinės Rozalimo bažnyčios vargonų prospekto konsolės forma labai panaši į Kėdainių Šv. Juozapo bažnyčios vargonų vidurinę konsolę; asimetriniame kartuše įrašus pakeičia trijų suplokštintų riesčių motyvas, taip pat aptinkamas Tytuvėnų ir Troškūnų vargonų prospektų konsolėse. Kėdainių vargonų prospekto vidurinės konsolės vėlesnėmis kartotėmis galima laikyti Sedos, Dapšionių, Vidsodžio (7 pav.), Tverų, iš dalies Gaurės ir Pivašiūnų vargonų vidurines konsoles.

Dapšionių bažnyčios vargonų (1801) sparnų ir sparnelių kompozicijai naudojamos supaprastintos voliutos, kurių motyvai perteikiami šoninių bokštų konsolėse²⁴. Šio prospekto puošyba, nors šiek tiek paprastesnė, panaši į ankstesniųjų vargonų, pvz., 1800 m. datuojamų Trakų bažnyčios vargonų, apipavidalinimą. Pastarasis išsiskiria didingais šoniniais sparnais, kurių, kaip ir

6 pav. Kėdainių Šv. Jurgio bažnyčios vargonai. G. Povilionio nuotr.

7 pav. Vidsodžio bažnyčios vargonai. G. Povilionio nuotr.

22 Akivaizdūs Šeduvos ir Tytuvėnų vargonų didžiųjų sparnų ir laukelių puošybos ikonografiniai panašumai leidžia manyti, jog galbūt abu šiuos vargonus apipavidalino viena drožėjų dirbtuvė ar net tas pats meistras.

23 Šiuo metu prospekto sparnai puošia bažnyčios presbiterijoje stovintį pulpetą. Nors sparnų voliutinės apačios nupjaustytos, jas galima rekonstruoti remiantis Kėdainių Šv. Juozapo bažnyčios vargonų prospektu.

24 Šiuo metu konsolės yra netradicinėje vietoje (po cokoliniu karnizu), o užkeltos aukščiau (po viršutiniu karnizu).

8 pav. Kantaučių bažnyčios vargonai. G. Povilionio nuotr.

9 pav. Joniškėlio bažnyčios vargonai. G. Povilionio nuotr.

laukelių, drožinių ikonografija analogiška Tverų (XVIII a. pab.), Sedos (1803), Joniškėlio (1803), Vėžaičių (1804), Vaiguvos (apie 1804), Notėnų (XIX a. pr.), Vidsodžio (apie 1807), Lieplaukės (1807), Gaurės (1808²⁵), Kantaučių (1815, 8 pav.), Pivašiūnų (XIX a. pr.), Lėno (1809, dab. Latvija) bažnyčių vargonų prospektams. Trakų bažnyčios vargonų vidurinio bokšto drožiniai ir lambrekeno juosta primena Tytuvėnų, Šeduvos vargonų prospektus.

Beveik vienoda Sedos, Joniškėlio ir Vėžaičių vargonų sparnų kompozicija, sudaryta iš kriauklinių riesčių, pumpurus primenančių gaubtų drožlių, lapelių ir gėlytės sparno praplatėjime, apačioje. Šiuos tris prospektus vienija ne tik panaši sukūrimo data (1803–1804), bet ir vienodos konsolės (aptinkamos tik šiuose prospektuose), kurias galima pavadinti klasicistinėmis vazomis su baldakimo užuolaidėlių fragmentais (9 pav.).

Šių konsolių ornamentikos pirmavaizdžiu laikytina Kėdainių Šv. Juozapo bažnyčios vargonų vazų ikonografija, papildyta apskritu lauro lapų vainiku – kartušu. Išvargiami šių vazų rudimentai: vazos viršutinė dalis su kaneliūromis ir lelijos formos žiedu atsidūrė konsolės apatinėje dalyje, kvadratinės rankenas pakeitė gėlytės, centre įterptas kartušas. Panašios ornamentikos klasicistiniai kartušai puošia Vidsodžio ir Vaiguvos bažnyčių vargonus²⁶. Klasicistinėmis vazomis papuošti skydo formos vargonų kartušai

Apytalaukio, Vėžaičių²⁷ ir Vidsodžio bažnyčiose. Paprastesnės vazų formos konsolės įkomponuotos Dapšionių, Šeduvos, Rozalimo, Gaurės, Pivašiūnų, Vidsodžio²⁸ bažnyčių vargonų prospektuose.

25 Įrašas „...1808“ vargonų kartuše.

26 Sedos, Joniškėlio ir Dapšionių bažnyčių vargonų prospektų viršuje esančių herbų ikonografija iš dalies taip pat panaši.

27 Vėžaičių bažnyčios vargonų prospekto kartušas šiuo metu nuimtas. Jis buvo aptiktas greta vargonų, ant dumplių.

28 Dabar konsolės nuimtos nuo vargonų: šoninės konsolės pakabintos bažnyčios viduje ant pilorių, o vidurinė šiek tiek perdaryta, prie jos primontuotas kryžius su nukryžiuotu ju.

Vėlyvojo rokoko ir klasicizmo stilistiką sujungia Pivašiūnų, Notėnų, Gaurės, Vaiguvos ir šiek tiek vėlesnių Kantaučių vargonų drožyba. Šiuos prospektus vienija gimininga didžiųjų sparnų ikonografija, labai panaši kitų drožinių ornamentika. Tikriausiai siekiant simetrijos, Vidsodžio, Notėnų ir Gaurės vargonų šoninių sparnų viršuje įterptos papildomos voliutinės riestės-sparneliai, kurių forma vizualiai asocijuojasi su jūros arkliukais. Supaprastintos voliutinės riestės taip pat rėmina vargonų kartušinius skydus²⁹. Nors šiuo metu jie yra uždažyti, tačiau Gaurės vargonų prospekto skyduose išlikę įrašai³⁰ leidžia manyti, jog teksto būta ir kitų vargonų skyduose. Įrašų turinys beveik analogiškas Sedos, Dapšionių, Skarulių bažnyčių vargonų įrašams kartušuose³¹.

Be herbinių kartušų ar kartušų su kitais įrašais, daugelio vargonų prospektų vidurinėje dalyje dažnai įkomponuojamas Apvaizdos akies simbolis: trikampė akis kamuolinių debesų apsuptyje, iš jos sklinda auksaspalviai spinduliai (Joniškėlio, Sedos, Gaurės, Notėnų, Pivašiūnų, Dapšionių, Vaiguvos, Kantaučių, Lėno ir kt. bažnyčiose). Nustatytas savotiškas Apvaizdos akies naudojimo dėsningumas – simbolis pastebimas tik provincijos, ypač Žemaitijos, bažnyčių vargonuose, tuo tarpu Vilniaus ir jo apylinkių bažnyčių vargonuose šios ikonografinės kompozicijos nėra.

Vėlyviausiu rokokinius ir klasicistinius puošybos motyvus sujungiančiu ir Vilniaus mokyklos vėlyvojo baroko prospekto struktūrą turinčiu kūriniu laikytini Kantaučių bažnyčioje (1815) išlikę vargonai. Jų prospekte pasikartoja anksčiau nagrinėtų prospektų ornamentų ikonografija, tik pastebimai mažiau ažūro, daugiau augalinių ornamentų (lapelių, gėlyčių), vietoje konsolių šoninių bokštelių apačias puošia lambrekeno juostos su pakabintais kutais³² (8 pav.).

Nors XIX a. pradžioje Lietuvos vargonų puošyboje galima teigti jau įsitvirtinus klasicizmą, tačiau Žemaitijos vargonų architektūroje ir puošyboje dar gana ilgai naudotos rokokinių ornamentų formos, derinamos su klasicistinėmis tendencijomis. Pavyzdžiui, 1820 m. datuojamų Pievėnų bažnyčios vargonų sparnų kompozicija atkartoja rokokinius sparnus, išlaikydama jų formą ir pagrindinius kompozicinius elementus, tik kur kas paprasčiau, ne taip plastiškai.

Rokokinės puošybos pagrindas – drožiniai, o klasicistiniam puošimo stiliui labiau būdingi tapybiniai elementai. Vargonų prospektuose meistrai naudojo rokokinio

29 Šių kartušinių skydų formos supaprastintos, bet primena Tverų vargonų herbinių kartušų.

30 Gaurės bažnyčios vargonų skydų įrašai: „*Laudate Dominum in chordis et organo*“ (kairiajame) ir „*Soli Deo Honor Et Gloria Anno Domini 1808*“ (dešiniajame).

31 Sedos: „*Laudate Dominum in chordis et organo Psalmus 105*“ (kairiajame) ir „*Soli Deo Honor Laus Et Gloria*“ (dešiniajame); Dapšionių: „*Laudate Dominum in cordis et organo psalmus Cl.*“ (kairiajame) ir „*Soli Deo Homes Et Gloria*“ (dešiniajame). Įrašas Dapšionių bažnyčios vargonuose XX a. pabaigoje uždažytas, jį liudija 1967 m. daryta nuotrauka.

32 Lambrekono juostomis su pakabintais kutais dažniausiai būdavo puošiami didžiųjų vargonų griežyklos viršaus apvadai (Vilniaus Bernardinų, Liuteronų ir Katedros, taip pat Budslavo, Linkuvos, Tytuvėnų ir kt. bažnyčių vargonuose), kartais bokštelių apačios (Vilniaus Šv. Dvasios, Drujos, Pievėnų ir kt. bažnyčių vargonai).

10 pav. Žemalės bažnyčios vargonai. G. Povilionio nuotr.

ir klasicistinio stilių sintezę, pavyzdžiui, tūrinės drožinių erdvės transformaciją į plokštuminę tapybą. Kitame pavyzdyje vargonų prospekto detalė – šoninis sparnas – klasicistiniuose vargonuose tampa skydu, išlaikančiu rokokinio sparno formą, bet atsisakoma drožybės ažūro, t. y. drožinių ornamentai ištapomi ant skydo. Ant Žemalės vargonų prospekto (1839) sparnų bei sparnelių skydų ištapyti ornamentai yra rokokinių drožinių analogijos, o pati sparnų skydų forma taip pat rokokinė (10 pav.). Žalpių bažnyčios vargonų

(1815) prospekto priekinio skydo plokštumą pajavairina tapyta muzikos instrumentų kompozicija. Tikėtina, kad tapyti ornamentai buvo ir Apytalaukio (XIX a. pr., po 1807) bei Nevarėnų (apie 1820) bažnyčių vargonų prospektuose: šių prospektų vamzdžių viršūnes dengia dažyti medžio skydai ir ornamentiniai medžio pjaustiniai (tarsi drožinių ruošinys ar „pusfabrikatis“), kurie, remiantis analogais (Žemalės bažnyčios vargonų prospektas ar Adakavo bažnyčios tapytas skydas, vaizduojantis vargonų prospektą), galėjo būti ištapyti ornamentais. Be to, Apytalaukio vargonų viršų puošia kartušas su vaza, kaip ir Vėžaičių bei Vidsodžio bažnyčių vargonus. XIX a. viduryje suprimityvintos ir hiperbolizuotos rokokinių ornamentų formos jau panaudotos Židikų bažnyčios vargonų prospekte.

XIX a. I pusėje grynai klasicistinius Lietuvos vargonų prospektus dažniausiai puošė niveliuoti motyvai, aptinkami ir to laikmečio taikomojoje dailėje. Netgi drįsčiau teigti, jog nebuvo sukurta išskirtinio prospektų puošybos stiliaus. Kaip šio stiliaus vargonų prospekto puošybos pavyzdys vis dėlto išsiskiria savotiškai įdomus, meniškai bene vertingiausias Lietuvoje klasicistinis Simno bažnyčios vargonų prospektas (XIX a. pr., iki 1812)³³: jo centre, pasirėmęs į arfą, stovi karalius Dovydas, šonuose, ant voliutinių sparnelių, sėdi sparnuotų angeliukų pora. Unikaliausia ir įdomiausia šiame prospekte yra centrinių laukelių puošyba – augalinių motyvų fone įkomponuota drakonų pora. Išraiškingas prasižiojusių fantastinių gyvūnų (drakonų) povyzas apipina draperijų juostos, suglausti sparnai transformuojasi į augalų lapus, į voliutas susisuka uodegos.

XIX a. viduryje rokokas ir klasicizmas užleido vietą istoristiniams stiliams, tuo pat metu visiškai sumenko ir paties vargonų prospekto, kaip neatsiejamos instrumento dalies, svarba.

³³ Vargonų autorystė nenustatyta, tai galėjo būti tiek Lietuvos, tiek Rytprūsių meistrų darbas. Prie klasicistinių pavyzdžių dar minėtini vargonai Raguvėlės, Sudervės, Varnių, Žirmūnų, Lučajų ir kt. bažnyčiose.

Išvados

Vertingiausi ir puošniausi Lietuvos vargonų prospektai sukurti vėlyvojo baroko, rokoko ir ankstyvojo klasicizmo stiliuje. Vėlyvojo baroko vargonų prospektų architektūroje ir puošyboje ryškiausiai skleidėsi Vilniaus vargondirbystės mokyklos tradicijos. Tyrimų metu nustatytas toks pat puošybos pobūdis liudija, kad tiek Vilniaus apylinkėse, tiek atokesnėse LDK vietovėse Vilniaus mokyklos meistrus veikiausiai lydėjo nuolatiniai staliai ir drožėjai. Ne be reikalo archyvinėse vargonų sutartyse randamas įrašas, kad vargonų prospektas turi būti staliaus ir drožėjo darbo (pavyzdžiui, Švėkšnos bažnyčios vargonų sutartyje). Tokie faktai bei panaši prospektų puošyba kartais gali svariai pagelbėti nustatant paties instrumento autorių ar meistrų stilistinę grupę.

Vilniaus vargondirbystės mokyklos vėlyvojo baroko prospektų puošybos pirma-vaizdžiu galima įvardyti Vilniaus Bernardinų bažnyčios vargonus – juose labiausiai paplitusi plastinės drožybos ikonografija. Čia panaudoti ornamentai vėlesniuose prospektuose buvo atkartoti ir papildyti naujais motyvais. Greta šių vargonų Vilniaus mokyklą taip pat reprezentuoja dar keli ryškūs pavyzdžiai – tai Vilniaus Šv. Jono Krikštytojo ir šv. Jono apaštalo ir evangelisto, Visų Šventųjų, Kėdainių Šv. Juozapo, Tverų, Tytuvėnų, Vidsodžio, Žemalės bažnyčių vargonų puošyba.

Mūsų krašte išlikę Rytprūsių ir Kuršo meistrų vargonų prospektai nuo Vilniaus mokyklos skiriasi ne tik architektūriniais sprendimais, bet ir medžio drožybos ornamentika. Pavyzdžiui, Lietuvos meistrų vargonų prospektams, skirtingai nei daugeliui Karaliaučiaus meistrų vargonų, nebūdingi treliažo elementai. Kitokios ir Prūsijos meistrų vargonų sparnų kompozicijos: viduryje sparnai dažnai siauromis voliutinėmis riestėmis dalijami pusiau (Kretingos evangelikų liuteronų (1785), Griškabūdžio (1804), Veličkų (XVIII a. pab., dab. Lenkija) bažnyčių vargonai). Toks kompozicinis sparnų motyvas tikriausiai užsiliko nuo regentinių juostų ornamento laikų (Bartų (1750), Miulhauzeno (1744) bažnyčių vargonai). Pavyzdžiui, Kretingos liuteronų, Griškabūdžio bažnyčių vargonų prospektų puošyboje nors ir naudojami tie patys rokailių, kriauklių, liepsnelių ir *C* formos riesčių ornamentai, tačiau jų kompozicija visiškai kita. Analogų Lietuvoje neturi ir Vilniaus Šv. Dvasios (1776) bažnyčių puošiančio vargonų prospekto drožybos ikonografija – tarsi chaotiškai išblaškyti asimetriniai rokailiniai ornamentai, sukurti labai profesionalaus meistro.

XIX a. I pusėje vyravusi rokoko ir klasicizmo stilių sintezė yra unikali ir vertinga: klasicistinėmis vazomis būdavo išpuošti dar barokinės architektūros prospektai, tūrinės drožinių erdvės transformuotos į plokštuminę tapybą, atsisakyta drožybos ažūro, rokokinę formą išlaikė, tačiau tapytais skydais klasicistiniuose vargonuose tapo sparnai ir kitos tūrinės puošybos detalės (Žemalės (1839) ir Nevarėnų (apie 1820) bažnyčių vargonai).

Vilniaus vargondirbystės mokyklos meistrų puošybos tendencijas perėmė ir provincijos meistrai, kartais jas pajvairinę etniniais elementais. Vilniaus meistrų vargonams

būdinga architektūra, medžio ornamentika leidžia atpažinti Vilniaus meistrų darbus ne tik dabartinėje Lietuvoje, bet ir atokiau: dabartinės Latvijos (Lėno, Lašių, Pasienės) ir Baltarusijos (Geraninių, Budslavo, Polocko jėzuitų) bažnyčiose. Nors kitų šalių vargondirbystės puošybos ornamentų ikonografija yra panaši į Lietuvos, tačiau tokių ornamentų formų ir išraiškos neaptinkama.

Vilniaus mokyklos prospektų puošybos reprezentyviausia ornamentika galima laikyti šias XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios vargonų prospektų detales: į voliutas susuktus didelius šoninius sparnus, mažųjų sparnelių (primenančių jūros arklukus), vamzdžius dengiančių gardelių, bokštus remiančių konsolių, viršunes karūnuojančių herbinių skydų ir kartušų ornamentiką, Apvaizdos akies simboliką; taip pat dviejų trimituojančių angelų ir arfa griežiančio karaliaus Dovydo skulptūrinę grupę. Reprerzentatyviausiais pavyzdžiais laikytini Kėdainių Šv. Juozapo, Tytuvėnų, Šeduvos, Tverų, Trakų, Sedos, Vidsodžio, Lėno bažnyčių vargonų prospektai.

Išvardyta vargonų drožybos ornamentika yra panaši ir aptinkama visoje Lietuvoje bei Pietvakarių Latvijoje. Ji pastebima tik Vilniaus vargondirbystės mokyklos arealo meistrams priskiriamų vargonų puošyboje. XVIII a. II pusėje – XIX a. pradžioje persipinant Vilniaus meistrų meninėms tendencijoms ir vietinėms tradicijoms, susiformavusi unikali plastinės medžio drožybos ornamentika skatina minėtų vargonų prospektų drožybą laikyti Vilniaus vėlyvojo baroko vargondirbystės mokyklos prospektų puošybos stiliumi.

Gauta 2010 03 21

Parengta 2010 10 28

Literatūra

1. Aleksandravičiūtė, A. Altorių probleminių tyrimų gairės. XVII–XIX a. Užnemunės bažnyčių retabulai. *Logos*. 2006. 48: 156–165; 49: 149–160.
2. Jankevičienė, A. *Lietuvos medinė sakralinė architektūra*. Vilnius: VDA leidykla, 1998.
3. Kviklys, B. *Lietuvos bažnyčios*. T. 5. D. 2. Čikaga: Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, 1986.
4. Matušakaitė, M. *Procesijų altorėliai Lietuvoje*. Vilnius: Ardor, 1998(a).
5. Matušakaitė, M. *Senoji medžio skulptūra ir dekoratyvinė drožyba Lietuvoje*. Vilnius: Baltos lankos, 1998(b).
6. Povilionis, G. Klasizmo determinacijos problema Lietuvos vargonų kultūroje. *Vilniaus dailės akademijos darbai*. T. 32: *Laurynas Gucevičius ir jo epocha*. Vilnius: VDA leidykla, 2004. 155–163.
7. Povilionis, G. XVIII a. antros pusės Vilniaus vargonų statybos mokyklos meistrų vargonų prospektai: kompiliuota ar originalu? *Vilniaus dailės akademijos darbai*. T. 35: *Pirmavaizdis ir kartotė. Vaizdinių transformacijos tyrimai*. Vilnius: VDA leidykla, 2004. 153–166.
8. Povilionis, G. XVIII a. antros pusės Vilniaus vargonadarių mokyklos vargonų prospektai. *Menotyra*. 2005. 2(39): 23–29.
9. Povilionis, G. XVIII a. Vilniaus meistrų vargonų prospektų projektai. *Vilniaus dailės akademijos darbai*. T. 39: *Kūriny, menininkas, erdvė*. Vilnius: VDA leidykla, 2005. 35–44.
10. Povilionis, G. *Vilniaus vėlyvojo baroko vargondirbystės mokykla*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus dailės akademija. 2006.

Girėnas Povilionis

Decoration peculiarities of organ prospects of the Vilnius late baroque organ building school

Summary

The preserved organ prospects of Lithuania of the late baroque and classicist styles were decorated with ornamented wood carvings just like church altars, pulpits, and other elements of church interior. The ornamentation of Lithuanian church organs late in the 18th – early 19th century has not been investigated thoroughly by historiographers.

The organ at the Vilnius Bernardine Church could be referred to as the prototype of the decoration of organ prospects of the Vilnius late baroque organ building school as it reveals the most widely spread iconography of plastic carving. The ornaments employed for the decoration of this particular organ were reiterated and supplemented with new motifs in subsequent prospects.

Decoration tendencies of masters of the Vilnius school influenced works of provincial masters who, having adopted professional artistic trends, sometimes added certain ethnic elements. The architecture and wood ornamentation typical of the Vilnius organ masters allows identification of works built by the latter masters not only in current Lithuania, but also in more distant countries, e. g., in churches of present Latvia and Belarus. The organ prospects preserved in Lithuania and built by the masters of East Prussia and Courland differ from the Vilnius school not only in their architectural solutions, but also in wood carving ornamentation.

Certain elements of organ prospects at the end of the 18th – beginning of the 19th century could be considered as the most representative ornamentation of the Vilnius school. Such elements may include the following: big side wings twisted into volutes; the ornamentation of the small wings (reminiscent of a sea horse), the grille covering the pipes, the console supporting the towers, and the escutcheons or cartouches crowning the top of a prospect; the symbol of the Divine Eye; and the sculptural group showing two trumpeting angels and King David playing the harp. This is best reflected in the prospects of the organs of St. Joseph in Kėdainiai, Tytuvėnai, Šeduva, Tvera, Trakai, Seda, Vidsodis, and Lėnas.

KEY WORDS: Lithuanian baroque and classicist organs, Vilnius late baroque organ building school, organ prospects, wood carving, ornamentation, Vilnius, Tytuvėnai, Troškūnai, Budslau, master Nicolaus Jantzon